

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

МАМАЛУЙ О. О.,

кандидат юридичних наук, суддя
(Верховний Суд України)

УДК 347.73

МАТЕРІАЛЬНИЙ І ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті досліджено всі інтегративні складники такого правового утворення, як галузь права. Для цього розглянуто праці вітчизняних науковців щодо змістовного наповнення самого поняття «фінансове право». Проаналізувавши всю систему фінансового права, від первинних структурних елементів до її більш комплексних категорій (аналіз як норм фінансового права, так і його інститутів та підгалузей), автор пропонує підходи до визначення співвідношення матеріального та процесуального у галузі фінансового права.

Ключові слова: фінансове право, галузь права, матеріальне право, принципи фінансового права.

В статье исследованы все интегративные составляющие такого правового образования, как отрасль права. Для этого рассмотрены труды отечественных ученых о содержательном наполнении самого понятия «финансовое право». Проанализировав всю систему финансового права, от первичных структурных элементов до ее более комплексных категорий (анализ как норм финансового права, так и его институтов и подотраслей), автор предлагает подходы к определению соотношения материального и процессуального в области финансового права.

Ключевые слова: финансовое право, отрасль права, материальное право, принципы финансового права.

The article examines all the integrative components of such legal education as a branch of law. For this purpose, the works of domestic scientists concerning the content of the very concept of “financial law” are analyzed. Through analysis of the whole system of financial law, from the primary structural elements to its more complex categories (analysis of both the norms of financial law and its institutions and sub-sectors), the author will be offered approaches to determining the ratio of material and procedural in the field of financial law.

Key words: financial law, branch of law, substantive law, principles of financial law.

Вступ. Для послідовного пізнання будь-якого правового явища важливим є його глибинне та системне дослідження. Неабияке значення має встановлення правової природи цілісного явища та надання характеристики його окремим інтегративним складникам. Коли ж предметом дослідження стає окрема галузь права, то, в першу чергу, постає питання з приводу визначення найбільш загальних її рис. Такі визначення потрібно досліджувати не на «поверхневому» рівні, а за посередництвом пізнання цілого крізь призму аналізу його частин. Тільки за вищезазначеного підходу вбачається за можливе дійти вивірених та обґрунтованих висновків.

У контексті пізнання фінансового права як самостійної публічної галузі права важливим у теоретичному сенсі постає питання визначення характеру самої галузі права,

встановлення її правової природи. Однією з найбільш узагальнених характеристик галузі права є питання з приводу віднесення її до матеріальних або ж процесуальних галузей. Водночас відповідь на це питання можна надати тільки за посередництвом дослідження всіх інтегративних складників такого правового утворення, як галузь права.

Постановка завдання. В аспекті фінансового права відповідне питання здавалося вже визначеним, навіть деякою мірою усталеним – визначення фінансового права як суто матеріальної галузі права. Однак ми пропонуємо поглянути на відповідну проблематику під дещо іншим кутом. Проаналізувавши всю систему фінансового права, від первинних структурних елементів до її більш комплексних категорій (аналіз як норм фінансового права, так і його інститутів і підгалузей), ми запропонуємо підходи до визначення співвідношення матеріального та процесуального у галузі фінансового права.

У цьому разі відповідне співставлення пропонується розпочати зі встановлення «матеріальної» складової частини галузі фінансового права та її значення для детермінації галузі взагалі. Перш ніж перейти до аналізу зазначеної проблематики, вбачаємо за доцільне визначити змістовне наповнення самого поняття «фінансове право».

Результати дослідження. Л.К. Воронова визначає фінансове право як самостійну галузь права, що є сукупністю правових норм, за посередництвом яких відбувається регламентація фінансової діяльності держави на кожному окремо взятому етапі розвитку такої держави [1]. М.П. Кучерявенко розглядає фінансове право як систему нормативних положень, що регламентують відносини, які виникають у рамках діяльності з акумуляції, розподілу, перерозподілу та використання публічних фондів коштів (як централізованих, так і децентралізованих) держави та територіальних громад [11].

З вищезазначених нормативних приписів випливає, що у детермінації поняття «фінансове право» основна увага була приділена предметному критерію, тобто предмету регулювання галузі фінансового права – фінансовій діяльності держави. Л.К. Воронова визначає фінансову діяльність як діяльність органів державної влади або ж місцевого самоврядування з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання публічних грошових фондів [1]. О.М. Горбунова говорить про те, що фінансова діяльність – це специфічна діяльність із утворення, розподілу, перерозподілу та використання як централізованих, так і децентралізованих публічних фондів коштів, які мають своїм призначенням створення умов для функціонування державного апарату та самої держави як такої [10, с. 33].

Що ж стосується І.В. Рукавишнікова, то він детермінує фінансову діяльність як діяльність публічно-владних інститутів держави або ж територіальних громад із приводу планомірної акумуляції, розподілу, перерозподілу та використання публічних коштів у відповідності з основами фінансової політики конкретної держави [9, с. 17]. Аналогічною з певними доповненнями є позиція М.П. Кучерявенка, який послідовно акцентує увагу на меті фінансової діяльності, що, зокрема, полягає в забезпеченні реалізації функцій держави з управління, обороноздатності, виконання функцій, які мають соціально-економічний характер [11]. Таким чином, ми повинні констатувати, що в принципових аспектах підходи науковців із приводу визначення таких понять, як «фінансове право» та «фінансова діяльність» є тотожними.

Слід відзначити, що для ґрунтовного дослідження правової природи галузі права, в т. ч. і фінансового права, вбачається за необхідне визначити його належність до матеріальних або ж процесуальних галузей права. Потрібно встановити специфіку самого поняття «матеріальна галузь права».

І.В. Гойман-Калинський зауважує, що матеріальне право слугує формою закріплення прав та обов'язків учасників суспільних відносин [2, с. 151]. Потрібно зазначити, що акцентуаційно відповідне визначення є правильним, однак доволі спрощеним, тобто таким, що не дозволяє встановити всі змістовні грані досліджуваної категорії. Більш абстрактне визначення матеріального права було запропоновано В.М. Марчуком, котрий розглядає матеріальне право в якості джерела правил поведінки учасників реальних суспільних відносин, які закономірно прагнуть до реалізації власних потреб та інтересів [5, с. 106].

Не зовсім комплексну та різносторонню дефініцію матеріального права надає Р.Т. Мухаєв, вказуючи, що під матеріальним правом слід розуміти правові приписи, за посередництвом яких відбувається прямий вплив і регламентація державою відповідних суспільних відносин [6, с. 389]. Зазначене визначення вирізняється підвищеною мірою узагальненості та відсутністю предметної конкретики. Водночас лаконічне та точне визначення матеріального права було запропоновано М.Н. Марченко. Так, автор відзначає, що матеріальне право забезпечує послідовну регламентацію предметних (матеріальних) відносин [7, с. 241]. Слід зауважити, що науковець, визначаючи поняття «матеріальне право», певним чином упускає змістовне наповнення відповідної категорії, не виділяє його іманентну рису – закріплення матеріальних прав та обов'язків суб'єктів права.

Доцільність виокремлення матеріальних галузей права ставить під сумнів Н.О. Левицька. Науковець вважає, що поняття «матеріальні галузі права» знаходиться виключно в доктринальній площині. Такий підхід автор пояснює тим, що, на відміну від процесуального права, в системі права не виокремлюються матеріально-правові галузі [4, с. 28]. Більш правильним буде говорити про виокремлення процесуальних галузей права саме в системі законодавства. Так, у системі права відбувається таке виокремлення, проте саме система вітчизняного законодавства заклала умови до чіткої практично-прикладної диференціації процесуальних галузей за посередництвом, зокрема, таких кодифікованих законодавчих актів, як Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Загальновизнаним є підхід, відповідно до якого матеріальне право визначається як первинне право. Такий підхід зумовлюється тим, що саме норми матеріального права визначають зміст прав та обов'язків учасників суспільних відносин. Логічним є висновок, що за відсутності формалізованих прав та обов'язків не буде сенсу в процесуальному оформленні їх реалізації. Водночас ми не погоджуємося з тезами про нібито виключно «службовий» характер процесуального права. Матеріальне та процесуальне право є рівнозначними за своїм функціональним призначенням. Вони перебувають у нерозривних правореалізаційних зв'язках.

Як влучно зауважує В.В. Комаров, процесуальні та матеріальні галузі права пов'язані функціонально. Відповідні функціональні зв'язки полягають у тому, що суб'єкти правозастосування в рамках процесуальної діяльності застосовують нормативи приписи матеріального характеру, в яких і визначається зміст прав та обов'язків суб'єктів права [3, с. 58–62]. Про переважання підходу, згідно з яким процесуальні норми визначаються як похідні порівняно з приписами матеріального характеру, говорять О.О. Уварова та О.О. Сидоренко. Автори зазначають про сумнівність однозначності таких висновків [8].

М.В. Цвік також зауважував, що норми матеріального права зазвичай не можуть реалізовуватися поза межами нормативно визначеної процедури [12, с. 58]. Первинність матеріального права пов'язана насамперед із тим, що спочатку повинні бути визначені права й обов'язки, а вже потім передбачається порядок їх реалізації. Не є винятком випадки, у яких матеріальне та процесуальне право виникають, умовно кажучи, одночасно. Водночас процесуальне право має своїм спрямуванням забезпечити належний порядок реалізації саме відповідних приписів матеріального права. Хотілося б зауважити, що норми матеріального права можуть в окремих випадках функціонувати самостійно без їх процедурного оформлення, так само як і окремі процесуальні приписи реалізуються виключно в конкретних процесуальних цілях. Проте зазначене твердження може бути виправданим тільки у разі казуального підходу, аналізу окремих положень або в аспекті дослідження окремих процесуальних дій. Якщо ж поглянути на відповідну проблематику більш комплексно, то можна констатувати нерозривність зв'язків між матеріальним і процесуальним правом, адже навіть найбільш «незалежна» норма матеріального права не може отримати належні гарантії своєї реалізації (до прикладу, у разі порушення матеріального права) без забезпечення її дієвості з боку відповідних норм процесуального права.

Матеріальне право не може отримати свою формалізацію в межах джерел права без попередньої реалізації відповідних процедур. Саме нормотворчі процедури

створюють нормативну основу для подальшого прийняття нормативних приписів матеріального характеру. Таким чином, ми повинні констатувати перманентну взаємодію матеріального та процесуального права, без якої неможливо забезпечити послідовне нормативне регулювання суспільних відносин. Фактично без процедурного забезпечення неможливо говорити про появу положень матеріального права.

До рис, які характеризують поняття матеріального права, можна віднести:

- а) його статичний характер – закріплює права й обов'язки учасників суспільних відносин, не визначає порядок (алгоритм) їх реалізації;
- б) його «залежний» характер – приписи матеріального права, за загальним правилом, не можуть належним чином реалізовуватися, отримувати гарантії своєї реалізації без їх забезпечення нормативними положеннями процесуального (процедурного) характеру;
- в) його позначувальний характер – дозволяє визначити превалюючі в галузі права нормативні приписи, які у цьому разі мають матеріально-правовий характер.

Таким чином, ми можемо синтезувати дефініцію поняття «матеріальна галузь права», під якою слід розуміти галузь права, у якій превалюють норми матеріального права, що визначають права й обов'язки, компетенційні повноваження учасників суспільних відносин, а у своїй реалізації та гарантованості забезпечуються приписами процесуального (процедурного) характеру.

Якщо говорити про фінансове право, то ми не можемо впевнено сказати, що відповідна галузь є однозначно, в абсолютизованому розумінні цього поняття, матеріальною галуззю права. У теорії права сьогодні склався превалюючий підхід, за яким фінансове право відносять до матеріальних галузей. Якщо більш глибоко та системно дослідити систему фінансового права, вказана теза виглядатиме принаймні дискусійною. Так, зокрема, якщо поглянути на такі підгалузі фінансового права, як бюджетне та податкове право (особливо – на систему положень бюджетного процесу й інституту адміністративних процедур із вирішення податкових спорів), то можна дійти цілком логічного висновку про недостатню міру виправданості такого підходу.

Галузь фінансового права, незважаючи на превалювання в ній приписів матеріального права, вирізняється значною питомою вагою нормативних приписів процесуального характеру. Як уже відзначалося, фінансове право навряд чи можна визначити в якості матеріальної галузі права в її «чистому вигляді». Превалювання матеріальних приписів у галузі фінансового права не дозволяє нам однозначно говорити про «змішаний» характер галузі. Та й взагалі, поділ галузей на матеріальні та процесуальні тільки в окремих випадках може мати однозначний характер.

Так, визначення кримінально-процесуального права як процесуальної галузі права, а цивільного права як матеріальної галузі не викликає запитань (частка матеріальних норм права у першій, а процесуальних – у другій є дуже низькою). В аспекті ж фінансового права така однозначність відсутня. Частина приписів процесуального характеру є доволі вагомою, та й взагалі такі процесуальні приписи не є казуальними. Зазвичай вони оформляються в цілісні, системно викладені процесуальні (процедурні) інститути, які мають не просто доповнююче чи службове призначення, а є цілком самостійними нормативними утвореннями, здатними самостійно регламентувати цілий пласт суспільних відносин, що виникають у фінансово-правовій сфері.

Фінансове право є специфічною галуззю права, яка інтегрує в собі низку підгалузей. У рамках відповідних підгалузей значна частина нормативних приписів саме і є приписами матеріального права. Відповідні матеріальні приписи права визначають права й обов'язки зобов'язаних учасників податкових відносин, сферу повноважень та обов'язків публічно-владних суб'єктів фінансового права. Переважна частина принципів фінансового права є принципами матеріального характеру. Щодо принципів права, то їхня матеріальна або ж процесуальна природа визначається напрямком їхнього регулятивного впливу. Так, якщо принцип фінансового права визначає вихідні основи регламентації матеріальних відносин, то він повинен визначатися саме як матеріальний принцип. У тому ж разі, коли принцип

встановлює основи процесуального (процедурного) регулювання, такий принцип повинен визначатися в якості процесуального.

Матеріальним принципом фінансового права є принцип пріоритетності публічного інтересу. Зазначене вихідне положення визначає превалювання публічного інтересу над приватним інтересом у рамках фінансових відносин. Основоположність публічного інтересу, конституювання його первинного значення для фінансово-правової сфери є вимогою матеріального характеру. Опосередковано відповідна вимога може отримувати прояв і в межах відносин процесуального (процедурного) характеру, однак такий прояв зумовлюється функціональними аспектами конкретної процесуальної (процедурної) діяльності (основні вимоги матеріальних норм, які закріплюють права й обов'язки учасників фінансових відносин за посередництвом процесуальної діяльності).

У пропорціональному значенні матеріальне право формує переважну частину положень фінансового права. Назвати відповідну галузь права «змішаною» не вбачається за можливе, оскільки суто із позиції традиційного підходу до поділу галузей права за характером превалюючих у їх правовому механізмі приписів галузі права поділяються тільки на матеріальні або ж процесуальні. Позначення фінансового права як «змішаної» галузі в силу значної частки процесуальних фінансово-правових положень може мати виключно умовний характер. Однак вищезазначене зауваження дозволить виокремити специфіку галузі фінансового права, дасть можливість протиставити відповідну галузь іншим «класичним» матеріальним галузям права.

Список використаних джерел:

1. Воронова Л.К. Сутність предмета фінансового права. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pz_2010_111_5.
2. Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права: учеб. пособ. М.: Колос С, 2003. 544 с.
3. Комаров В.В. Вчення про предмет цивільного процесуального права. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листопада 2013 р.); Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 58–62.
4. Левицька Н.О. Матеріальні та процесуальні нормативно-правові інститути. Митна справа. 2013. № 2. Ч. 2. Кн. 2. С. 28–34.
5. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Нариси з теорії права: навч. посіб. К.: Істина, 2004. 304 с.
6. Мухаев Р.Т. Теория государства и права: учебник. М.: ЮНИТИ ДАНА, 2005. 543 с.
7. Общая теория государства и права: Академический курс в 2 т. / под. ред. М.Н. Марченко. Т. 2. М.: Изд-во «Зерцало», 1998. 640 с.
8. Уварова О.О. Сидоренко О.О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=uy_2012_4_5.
9. Финансовое право: учеб. пособ. / отв. ред. И.В. Рукавишникова. М.: Норма, 2007. 512 с.
10. Финансовое право: учебник / под ред. О.Н. Горбуновой. М.: Юрист, 2000. 495 с.
11. Фінансове право / за ред. М.П. Кучерявенка. Харків: Право, 2010.
12. Цвік М.В. Фундаментальні проблеми теорії права. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К., 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України. С. 49–63.

